

HET MANUSCRIPT VAN SAMARKAND

Over de Rubaiyaat van Omar Khayyam en Perzische poëzie die de Islam verlichtte.

"It is time for all people of conscience to call upon America to come back home. Come home America. Omar Khayyám is right 'The moving finger writes and having written, moves on'"

[Martin Luther King Jr.](#) in his speech, *Why I oppose the war in Vietnam*.

een geschiedenis die ten einde loopt?

Twee jaar na de val van de Muur en een jaar na de ineensstorting van de Sovjet-Unie lanceerde Francis Fukuyama zijn idee dat de geschiedenis ten einde liep. Nu zijn er twee verschillende geschiedenisconcepten gangbaar. De eerste is mythologisch van aard. Die staat bijvoorbeeld in het teken van Het Volk Israël dat op weg is naar zijn Eindtijd. Dat is Bijbelse Geschiedenis zoals men die hier in Nederland op de Scholen met de Bijbel geleerd krijgt. De andere is die waarmee de eerste Griekse historicus Herodotus de Griekse mythologie van helden en goden verving door een feitelijke beschrijving van opeenvolgende heroïsche veldslagen en hun gevolgen. Die benadering behoort gespeend te zijn van chauvinisme, al wordt er van de lotgevallen van een bepaalde natie of cultuur uitgegaan. Herodotus begon met de *feitelijke* beschrijving van een reeks veldslagen tussen de Grieken en de Perzen, waarvan de slag bij Thermopylae doorslaggevend was, omdat daar Oost en West voor het eerst hevig op elkaar botsten. De Perzen werden uiteindelijk verslagen maar in de roemruchte tragedie 'De Perzen' van Aeschylus uit die tijd werd ook het lot van de Perzen met deemoed belicht. Chauvinisme sloeg om in empathie, net zoals tegenwoordig in de belevenis van het voetbal waarbij ook de heroïek van de tegenstander kan worden bewonderd. Na Herodotus kwamen er nog drie fameuze Romeinse geschiedschrijvers, waarna dit genre uitstierf om pas met de Renaissance weer nieuw leven te worden ingeblazen. Tegenwoordig leren diezelfde leerlingen van Scholen met de Bijbel deze benadering in een apart vak dat 'Vaderlandse Geschiedenis' heet, wat die leerlingen maar vaak een saai vak vinden. Liever zouden de meesten onderricht krijgen in de heldendaden van het Nederlands Elftal! Want voor hen heeft de Homo Faber allang plaatsgemaakt voor de aan de dagelijkse beslommeringen ontsnappende Homo Ludens!

Maar we zijn vele jaren verder en na 11 september 2001 lijkt Fukuyama's theorie weerlegd. Want heeft hij in zijn geschiedenisopvatting die aansluit op die van Herodotus, niet over het hoofd gezien dat er ook nog steeds ideologieën met hun extremistische en ondergronds opererende aanhangers zijn gebleven die de grenzen kunnen verleggen in een nieuw soort veldslagen? De marxisten claimden altijd al dat de belangenstrijd tussen de verschillende maatschappelijke klassen de motor van elke geschiedenis zou zijn. Maar de Islam kent al duizend jaar een sektarische stroming die deze benadering praktiseert in naam van de verspreiding van het belang van Allah, de enige Ware, waarin het is geraden streng te geloven. Om dat te begrijpen moeten we dus de ene

geschiedenisopvatting met de andere vermengen en dan wordt de geschiedenis een constante strijd tussen het vulgair-liberale materialisme en het principiële religieuze; tussen het hedonistische of epicurisch nastreven van het eigen- en zo mogelijk gezamenlijk belang in het heden en het nastreven van het sacrale geluk in een verondersteld hiernamaals aan de zijde van een goedgezind Alwetend Opperwezen. Trouwens ook die geschiedenis van dat Volk op weg naar de Eindtijd blijft nog wel een lange tijd doormodderen, zo lijkt het. Want de staat Israël ligt nog maar steeds hevig in de clinch met dat andere kanaänitische volk - de Palestijnen - dat de territoriale aanspraken die uit de Bijbel zouden voortvloeiden, mordicus blijft aanvechten. Gek genoeg lijkt deze laatste 'clash' de huidige wereldpolitiek volledig in haar greep te hebben; eigenlijk nu al meer dan tachtig jaar op schrikbarende wijze. We traden er het atoombomperk mee binnen. De atoombommen waarvan de wereldgemeenschap zich nu, na Hiroshima, met de mond wil ontdoen, worden stiekem in alert klaarstaande raketten bewaard voor een mogelijk alsnog definitief einde van de menselijke geschiedenis of mogelijk zelfs het einde van de soort of elke vorm van leven. Geschiedenis lijkt één en al dreiging met de ondergang te zijn geworden, zonder de mogelijkheid van eer of roem, allemaal in een Globale Patstelling die inderdaad wel eens een kleine eeuwigheid zou kunnen gaan duren.

Maar het is vanuit diezelfde Islam dat al eeuwen geleden in een uitweg uit een dergelijke patstelling is voorzien. Twee zustersteden, Samarkand - sinds die ineensstorting van de USSR eindelijk weer vrij toegankelijk voor de westerse toerist en als een tweede Mekka voor de islamitische pelgrim - en Isfahan, boden daarvoor in wisselwerking een inspiratiebron. Francis Fukuyama ziet nu heil in een ietwat vergeten vredelievende stroming in de Islam - de Soefibeweging - die in samenhang is opgekomen met de zeer moorddadige en extremistische sekte der Assassijnen, door de leer ervan om te keren. Die omkering doet de Islam van toen, nu aansluiten op het Globalisme waarvan de protagonisten veronderstellen dat het de wereldgeschiedenis zal oplossen in een veroveringsdrang op kosmische schaal, zo stelt Fukuyama nu. 11 september 2001 is dan alleen maar een teken van de laatste stuiptrekking van onze huidige geschiedenisopvatting. Komt er dan toch gauw een andere tijd, een hiernamaals of hierbuiten voorbij de tijdmuur van het aardse Modernisme?

vertakkingen in Tweestromenland

Er bestaan immens verbijsterende verschillen tussen de verschillende stromingen in de islam. Maar anders dan bij het Christendom gaat het nooit om een onoplosbaar verschil van mening over de juiste interpretatie van de basisteksten - zoals bij de joodse Thora en Talmoed en het paulinische en apostolische Nieuwe Testament. Wat overeenstemt is dat zowel menig christen ieder andersdenkende christen als menig islamiet elk andere islamiet in naam van de Ware Stroming naar het leven heeft doen staan. Het belang van Volk, Vorst of Potentaat werd er wel mee verbonden, maar kwam pas op het tweede plan. (De 20-ste eeuwse verwisseling van die basisteksten vanuit tsaristisch en orthodox Rusland met die der marxistische-

leninistische leer heeft daar weinig aan veranderd!) Inderdaad was het Soefisme hierop de eerste uitzondering en menige Christenleer volgde dat na. En ook de marxisten lieten de heilstaat los of vermengden die met een reëel bestaand Rover-Kapitalisme.

Maar met de Islam is dat lang nog niet zo gesteld!

Het door Allah aan de profeet geopenbaarde Ware Woord is niet voor andere uitleg vatbaar. Hoe daarnaar moet worden geleefd wordt weer bepaald door wat er bekend is of bekend verondersteld wordt van het leven van de Profeet. Dat leven wordt in verhalen gevangen die als een leidraad voor de juiste levenswandel zijn gecanoniseerd in de diverse Hadiths. De juistheid van die wijze van overlevering van de magische openbaring - de Koran - staat op het spel. Die overlevering heeft alleen mondeling plaatsgevonden. Alleen de meest directe afstamming van Mohammed kon voor de meest juiste garant staan zo meent de islam. Al gauw claimde de ene groep volgelingen dat die zo en zo was verlopen en de andere weer zo volstrekt anders. Zo ontstond het onderscheid tussen sjiieten en soennieten en hun imamnaten en kalifaten. Later werd daar nog een ander cruciaal vraagstuk aan gekoppeld: van waaruit moest de islamitische wereld bestuurd gaan worden.¹ De Turken regeerden vanuit sultanaten, de Perzen vanuit kanaten. Zo gingen de Seljoekse Turken en Abassidische Arabieren elkaar de spilfunctie van Mekka of Bagdad betwisten. Steeds weer postuleerde men zich in de plaats van Allah, waarvan de Koran stelt dat men zich die hovaardigheid niet veroorloven mag. Alles draaide om de ideale afstamming, te beginnen bij de aartsvaders. Ook al stelde de Koran dat het daarmee in de joodse Bijbel al was mis gegaan met het exclusieve Godsverbond dat Jacob met Jahweh sloot door zich vervolgens Israëel te noemen. De Koran noemt de fixatie op het Lot van het Volk in plaats van op Allah een kwestie van blasfemie! Tot aan het verhaal over de zoon van Jacob, Jozef of Yoesoef sporen beide boeken. Maar terwijl de Bijbel daarna verwordt tot een geschiedkundige reeks kronieken, richt de Koran de blik uitsluitend nog ten hemel. De hemel als een geheiligd hiernamaals waarvan de vervloekte ongelovigen zijn buitengesloten.

Ondanks de heilige gerichtheid op Mekka bleef Bagdad cultureel en economisch de meest centrale stad. Dat was altijd al zo sinds de tijden van de Babyloniërs en Mesopotamiërs en van Alexander de Grote. Vandaaruit werd zelfs tot twee keer toe nog Egypte tot vazalstaat gemaakt, tegelijk met het Land Kanaän. Maar rond het begin van het nieuwe millennium raakte het irrigatiestelsel van Bagdad verstopt en verzandde. Het centrum verschoof terug naar dat van het Perzische rijk dat aan dat der Mesopotamiërs was vooraf gegaan: naar de zuidrand van het Elboerz-gebergte bij Teheran en vanaf het oude Susa naar Isfahan, 1400 meter hoog in het Zagros-gebergte gelegen en via de Grote Zoutwoestijn met Herat in

---

¹ In 635 werd Damascus door de [Arabieren](#) veroverd. Onder de [dynastie](#) der [Omajjaden](#) werd Damascus de hoofdstad van het [Arabische Rijk](#) van 661 tot 750. De [kalief](#), afkomstig uit dezelfde dynastie, had hier ook zijn zetel. Deze periode geldt als een bloeiperiode van de stad en er werden diverse grote [moskeeën](#) gebouwd, waarvan de [Omajjadenmoskee](#) verreweg de belangrijkste is. In 750 werden de Omajjaden verslagen door de [Abbasiden](#) en verloor Damascus zijn functie als hoofdstad van het rijk aan [Bagdad](#).

Afghanistan verbonden. De Turkse Seljoeken overweldigden de hele Islamitische wereld door er een systeem van vazalstaten van te maken, door de Perzische kanalen onder brute dwang in sultanaten om te zetten. Mekka was altijd een provinciale woestijnstad gebleven, terwijl het fantastische Samarkand als spil op de zijderoute aan het eind van de antieke Khorassam-heerbaan, al eeuwen lokte. De Seljoeken legden de verbindingswegen, de karavaanroutes, aan. Perzië kwam ondertussen tot enorme bloei en Isfahan werd daarvan het magnifieke toonbeeld, welhaast een fata-morgana, met haar bloemrijke tuinen en faience-architectuur en haar gewaden- en tapijtindustrie. Dat is het tot op de dag van vandaag.

Terwijl Europa nog sluimerde in de achterlijke toestanden van de middeleeuwen, ontloek van Isfahan tot in Transoxanie een nieuwe, ijverige geestesindustrie, waarin op het vlak van ambachtskunst, medicijnkunde, mathematica, fysica en metafysica revolutionaire doorbraken werden bereikt. Van de eerste vorm van non-euclidische meetkunde tot een zeer verfijnde astrologische rekenkunde. Van de eerste vorm van algebra tot het ontwikkeld vermogen om met het getal nul te kunnen rekenen en gewenste uitkomsten in rekenmodellen - algoritmen - te kunnen onderbrengen. Als groot voorbeeld gold de figuur van Avicenna, uit de woestijn van Khorassam afkomstig, waar ook het studiecentrum van de Islam - de stad Bukhara, gesticht door de Imam die daar zijn Hadith schreef - zich bevond, ver van al het werelds machtsvertoon en wapengekletter.

Het Islamrijk werd tegen het eind van het eerste millennium na Christus een bedrijvig rijk van heen en weer reizen en trekken. Het Perzisch werd de taal voor handel en cultuur, naast het Arabisch dat de taal bleef van de godsdienst. Net als later het Spaans in de katholieke wereld dat werd, naast het kerkelijk Latijn. Dit Islamrijk werd net zo imperiaal bestuurd als later het Britse of Spaanse Imperium: een samenstel van vele interfererende volkeren en regionen. En met interfereren bedoel ik hier dat ze niet langer onderling bloedig oorlog voerden en elkaars territorium betwistten, maar dat ze cultureel wensten uit te wisselen omdat zo iets van groot belang was in hun aandrang om onder het juk van de uit Turkije opgekomen soennitische Seljoeken uit te komen.

Wel bleven er steeds weer stromingen over de ware afstamming twisten. De sjiietische Perzen waren er van overtuigd dat Mohammeds dochter Fatima de ware reeks der imams had voortgebracht. Maar na hun zesde imam Jafar ontspoorde dat weer. De Sjia splitste zich weer in tweeën - de Twaalvers en de Ismaili. De Ismailieten, die Cairo tot hun hoofdstad kozen hielden vervolgens Jafars oudste zoon Ismaïl aan. De wat grotere tak der Twaalvers - met Bagdad als hoofdkalifaat - de jongere zoon Musal-Kazim. Weldra zou dat onder de Ismaïli opnieuw dramatisch uit de hand lopen. Blijkbaar blijven in de Semitische cultuur de geheiligde zonen elkaar het eerstgeboorterecht betwisten zoals dat ook al in de joodse mythologie gebeurde bij Ismaël en aartsvader Izaäk en daarna bij oudste zoon Ezau en de bedrieglijke erfenisbetwister Jacob - de Israël van het vermeende exclusieve Godsverbond met zijn toegang tot God via een droomladder. Het was er blijkbaar alleen met het Griekse principe van de Kenose (het afstand doen) en de mystieke verdieping van de Kennis (Gnosis)

en oosterse contemplatie uit te brandden, zoals de uit deze tegenstellingen voortkomende soefi's weldra begrepen. Maar de soefi's kregen door de manier waarop zij in het maatschappelijk leven stonden, nooit enig wereldlijk aanzien. Al predikten ook zij de macht van het over het lot beslissende zwaard, in hun geval dat van Ali, de neef van de profeet die zijn eerste veldslagen had gewonnen.

vrijzinnige poëzie

Poëzie kent geen negatie. Het zet zich nooit af tegen het voorafgaande. Het wenst niet als een theorie te bevestigen of te weerleggen. Het bezingt in eenvoud al wat is gegeven, goed of slecht, aangenaam of afstotend. Het heerst in complete kalmte. Dat stelt de legendarische dichter, filosoof en wetenschapper van die tijd, Omar Khayyam, afkomstig uit Nisjapoer in Perzië.

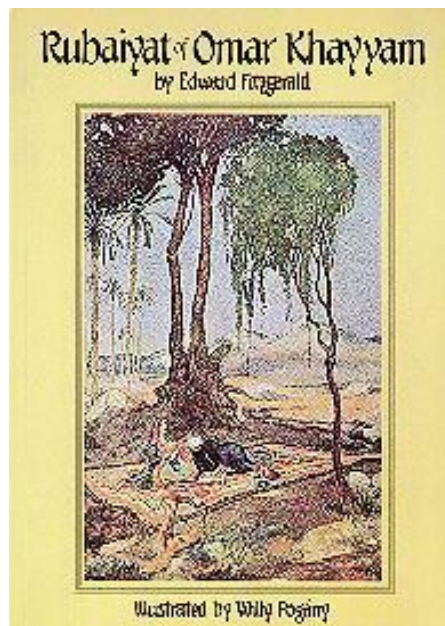
Tombe van Omar Khayyám, [Nisjapoer](#), Iran.

Omar Khayyam (1048–1131) in het Perzisch **اُبو یام عمر**, werd geboren in Nisjapoer Iran. Oorspronkelijk genaamd **Ghiyath al-Din Abu'l-Fath Omar ibn Ibrahim Al-Nisaburi Khayyámí** (**خُیام اِبِ رَاهِیْمِ بْنِ عَمْرِوْ الْفَتْحِ اِبِ الْوَالِدِ بْنِ غِیَاثِ**) (**ذِ بِشَابِ وَرِی**). Khayyam is een Arabisch leenwoord dat 'tentmaker' betekent.

Weinig is over hem persoonlijk bekend. Wel dat hij naar Samarkand trok, om daar aan de gevreesde Seljoeken te ontkomen. Hij kwam daar op het idee van een *letterlijk* begrip voor het onbekende, door dat voor te stellen met de Arabische term *shaj* dat geleidelijk is vervangen door het symbool **x**. Mathematica beschouwde hij als de superieure en soevereine poëzie van het universum, als de mysterieuze manier waarin dat universum in de astronomie door murmelt. Hij waarschuwde er echter voor niet over de Waarheid te reppen. Zeker hield hij met mate van wijn ('het verdrijft hartzeer') en geld ('Duiten zijn beter dan duizend beloftes'), want van de lof daarop staat zijn dichtwerk bol.

Samarkand was toen een totaal andere stad dan tegenwoordig. Alleen de schemerige wit-kristallijnen pieken van het Pamirgebergte stonden voor altijd als immens massieve barrières op de achtergrond. Men trof er nog nestoriaanse christenen, een grote joodse gemeenschap en een geheimzinnige zigeunerachtige bevolkingsgroep (waarvan beweerd wordt dat het de nakomelingen zijn van de tien verdwenen stammen van Israël), saamhorig geschaard achter de dominante Perzische moslimheersers. Men trof er overal de restanten van vervlogen of gepasseerde beschavingen, van Macedoniërs tot boeddhisten, tussen de omheiningen van weelderige paleistuinen. Her en der vond je potscherven met inscripties waarvan niemand nog de betekenis wist in en rond een in de ondergrond verdwenen dodenstad. Maar daar is nu nauwelijks nog iets van over. Het is verwoest of grof weggevaagd door het geweld van bezettingsmachten en aardbevingen. Zo is het gesteld met steden op een breuklinie van aardkorsten en imperiums. Hun cultuurverschijnselen worden niet netjes bijgehouden en gearchiveerd of overgeleverd zoals de verhalen die er over hen blijven rondfladderen. Toch is in het huidige Samarkand elk groot gebouw gehuld in hetzelfde helblauwe porselein als toen, in het faïence dat daar 'kashi' wordt genoemd omdat het ooit in Kashan in Perzië is uitgevonden. Alleen de necropolis van Afrosiab, voor een groot deel in het leem verzonken, is nog oorspronkelijk. Die necropolis viel niet weg te vagen; de nutteloze dodenstad met alle daarmee verbonden mythes werd een eerbiedwaardig monument voor alles wat blijvend van waarde is en aan een vervlogen tijd van voor de gewelddadige invoering van de Islam.

Khayyám was bij aankomst in Samarkand nog maar 24, maar wel al zo beroemd dat hij met alle egerds werd ontvangen door de plaatselijke Khan. Die gaf hem als geschenk een onbeschreven boekrol met de opdracht er in alle afzondering zijn Perzische kwatrijnen in op te schrijven. Dat werd de 'Rubaiyaat' (de kwatrijnen). Het was toentertijd de gewoonte dat zich aan de hoven dichters en dichtersessen bevonden, die te pas en te onpas lofliederen voordroegen. Zo is dat nog steeds de gewoonte bij speciale gelegenheden. Het kwatrijn is daarvan als dichtvorm de meest simpele en volkse verbeelding. Het was vaak niet de gewoonte dat deze gedichten werden opgeschreven; ze werden uit het hoofd geleerd. Kunnen lezen en schrijven was slechts aan de echte geleerden voorbehouden. Khayyám was zo'n geleerde, zowel geometrist, algebraïst, astronoom als dichter en filosoof. Zonder verdere verplichtingen stond hij meteen in hoog aanzien, want er werd verondersteld dat hij prestige en belangwekkende inzichten kon leveren voor het behoud en uitvoeren van de macht.

Het omslag van de Rubaiyaat, zoals vertaald door E. Fitzgerald

Khayyám maakte de slag om Samarkand mee. De Turkse Sultan Alp Arslan probeerde de stad aan zijn Perzische schoonzoon te ontfutselen, maar werd voortijdig door een spion vermoord. Seljoeken en Perzen hulden zich vervolgens tezamen in rouw en de Turken dropen af.

Khayyám trok vervolgens naar het hof van diens troonopvolger in Isfahan, Malik-Sjah, de zoon van die oorlogszuchtige Seljoek. Hij raakt er onmiddellijk bevriend met diens Grootvizier, de hoogste Perzische bestuurder, die weer aan de Seljoeken was onderworpen. Deze schenkt hem weer zonder verdere verplichtingen een levenslang stipendium en een huis met tuin. En laat voor hem tevens een observatorium bouwen, waarmee hij zijn inzicht in de kosmos kan vergroten.

Het verhaal gaat dat de Grootvizier Khayyám aanbood om toezichthouder te worden in zijn rijk. Maar Khayyám zou hebben geweigerd. Zelfs zou later de Sultan hebben aangeboden de opvolger van de Grootvizier te worden. Ook dat zou hij resoluut hebben afgeslagen door te stellen: 'om de wereld goed te besturen moet je jezelf vergeten en je slechts instellen op de meest ongelukkigsten in het bijzonder; om macht te verwerven moet je alleen aan jezelf denken en zelfs nog je vrienden uitbuiten en vernederen'. Op zijn aanbeveling stelde de Grootvizier een oude studievriend aan als toezichthouder. Die vriend had met een geheim snoodaardig plan zich kort daarvoor bij Khayyám aangediend: Hassan-I-Sabbah. Khayyám wist niet dat Hassan lid was van de gevreesde sekte der Ismaëli die zich een missie had gesteld: het omverwerpen van de soennitische Seljoeken en het instellen van een nieuwe islamitische orde. Hassan probeerde onmiddellijk de manier waarop de Grootvizier met de staatskas omsprong aan de kaak te stellen. Maar de Grootvizier ontluisterde Hassan door hem zijn bewijzen vooraf te ontfutselen, waarna de Sultan Hassan ter dood wilde laten brengen. Maar weer op voorspraak van Khayyám werd Hassan's leven gespaard en werd hij slechts verbannen. Hassan vluchtte naar Samarkand, waar hij op wraak zon. Hij stortte zich op het bekeren en richtte de Broederschap van

de Hashshashin op. Hij bekeerde zelfs de heer van Samarkand. Maar de Seljoeken veroverden ten slotte ook Samarkand en Hassan en zijn gezworenen moesten vluchten, verkleed als vredelievende soefistische derwisjen in hun sobere juten gewaden. Ze doken weer op in de meest onherbergzame streken van Perzië, zoals hoog in het Elboerzgebergte. Daar stichtten ze bolwerken van verzet, die zich over een groot deel van het rijk der Seljoeken voortplantten. 'Fedayien' noemden ze zichzelf: 'zij die in de naam van Allah mogen doden'.

Volgens de Koran mag men zich niet in de plaats van Allah stellen, door zich het oordeel toe te meten en dat ten uitvoer te brengen. Maar als Fedayien claimden ze goddelijke geïnspireerd te zijn en als zodanig - welhaast in een trance - de handelingen uit te moeten voeren die Allah van hen verlangde. Ze zijn strijders-voor-Allah, wat de strijder in het hiernamaals een bevoorrechte plaats zal opleveren.

De Hashshashin verschansten zich in hun forten, met als hoofdbolwerk dat van het nu in een duister verleden ondergedompelde Alamut. Daar schoolden ze zich, zowel in het strijden als in de leer. Hassan had ooit met Khayyám dezelfde leermeester gedeeld. Samen hadden ze zich in de Griekse filosofie verdiept. Nu legde hij in zijn fort een van de grootste bibliotheken aan van zijn tijd. Ondertussen terroriseerden zijn volgelingen de Seljoeken van Syrië tot Afghanistan, waarbij ze er niet voor terugdeinsden het eigen leven op te offeren. Zo slachtofferden ze ook de Grootvizier en opnieuw moest Khayyám maken dat hij weg kwam. Niet zozeer op de vlucht voor de Assasijnen alswel voor de Seljoeken, die in hem een handlanger van die moordenaarsbendes zagen. Khayyám trok van stad tot stad en ontsprong steeds de dans, onderwijl zijn geheime boek met kwatrijnen

als een dagboek van wijze aantekeningen aanvullend. Steeds opnieuw kwam zijn naam in opspraak. Hij zou zich aan alchemie hebben bezondigd, hij zou zich van het ware geloof hebben afgewend. Er doken kwatrijnen op die het gelijk van die verdachtmakingen moesten bevestigen, ook al probeerde hij steeds weer zijn beschermheren van het ongelijk van de aantijgingen te overtuigen. Zo toog hij naar Bagdad, naar het hof van de Kalief, die hem aanried naar Mekka te gaan voor de Hadj, de heilige bedevaart, om zo zijn onkreukbare geloof kracht bij te zetten.

Hij wist zich met succes buiten het strijdgevoel te houden en stierf in ruste op 83-jarige leeftijd, na nog de kalender te hebben gecorrigeerd tot op zes decimalen. Hij mat de lengte van een jaar op 365.24219858156 dagen. Zijn kalender heeft maar een fout van 1 dag op 5000 jaar tegenover de gregoriaanse 1 op 3330. Khayyám wetenschappelijke werk is keurig geboekstaafd, maar over zijn leven is eigenlijk maar weinig met zekerheid bekend. Wel is hij tot een legende geworden vooral door het dichtwerk dat aan hem wordt toegeschreven. De Rubaiyaat zou hij, zoals opgedragen, voor zichzelf hebben gehouden en er bestaat dan ook geen oorspronkelijke versie van. Toch zijn er in totaal zo'n 1000 kwatrijnen her en der opgedoken die er aan worden toegeschreven. Waar ze dan vandaan zijn getoverd blijft een raadsel. Als geheel is er iets vreemds mee aan de hand. Het dichtwerk is gewoonweg veel te vrijpostig naar islamitische maatstaven. Ze bezingen vooral de aardse geneugten, maar belichten ook de tragische kanten, waarvan het volgende voorbeeld:

Here with a Loaf of Bread beneath the Bough,
A Flask of Wine, a Book of Verse - and Thou
Beside me singing in the Wilderness -
And Wilderness is Paradise enow.

En tenslotte:

Ah, Love! could thou and I with Fate conspire
To grasp this sorry Scheme of Things entire,
Would not we shatter it to bits--and then
Re-mould it nearer to the Heart's Desire!

Ah, Moon of my Delight who know'st no wane,
The Moon of Heav'n is rising once again:
How oft hereafter rising shall she look
Through this same Garden after me--in vain!

And when Thyself with shining Foot shall pass
Among the Guests Star-scatter'd on The Grass,
And in Thy joyous Errand reach the Spot
Where I made one--turn down an empty Glass!

Deze vier kwatrijnen zijn ontleend aan de bekendste vertaling, die welke gemaakt van een honderdtal kwatrijnen door Edward Fitzgerald, gepubliceerd in de periode van 1859 tot 1889. Fitzgerald presenteert een nogal hedonistisch, haast libertijns ingestelde Khayyám met fatalistische trekken, een Khayyám à la Lord Byron. Maar het is een

van de interpretaties van de vele die er al eeuwen rondgaan in het Westen. En natuurlijk een interpretatie die de tijdgeest weerspiegelt.

Andere kwatrijnen geven lucht aan een kritische geest; uiten een vorm van moderne scepsis die eeuwen vooruitloopt op onze Verlichting:

And that inverted Bowl we call The Sky,
Whereunder crawling coop't we live and die,
Lift not thy hands to It for help - for It
Rolls impotently on as Thou or I.

En wat te denken van de volgende:

Pray tell, who has transgressed Your Law?
Pray tell the purpose of a sinless life
If with evil You punish the evil I have done
Pray tell, what is the difference between You and me?

Duidelijk suggereert Khayyám dat er van boven, uit hemel of heelal, geen heil is te verwachten; ook in 'de Dag des Oordeels' schijnt hij nooit te hebben geloofd. Maar stelt hij in het laatst aangehaalde vers zichzelf nu gelijk aan het Opperwezen of trekt hij de bestraffende hand van God in twijfel omdat er een verschil moet zijn met een sterveling, zo schijn de grote vraag! Zeker is dat hij geloofde dat natuurwetten de waargenomen feiten en fenomenen en aardse gang van zaken bepalen. Dan doemt een beeld op van een Khayyám die verrassend veel overeenkomsten vertoont met de filosoof Descartes, grondlegger van het Modernisme. Descartes geloofde ook heilig in die wetten en stelde met een bewijsvoering vanuit het ongerijmde - of was het meer in de vorm van een cirkelredenering, zoals hij ergens zelf oppert? - die wetten aan God gelijk. Het liet niet na tot in den treure te herhalen zo het absolute bestaan van God te hebben aangetoond, daar waar hij slechts verondersteld heeft dat er absolute wetmatigheden en daarmee samenhangende waarheden bestaan waarvan wij als mens slechts af en toe een vage notie krijgen... als het ware door een scheppende God geïnspireerd.

Grootvizier Nizam-al-Mulk, schreef op het eind van zijn leven - alvorens door de Assassijnen te zijn terechtgesteld - een traktaat over het besturen - de Siyasset-Nameh - dat met 'De Prins' van Machiavelli kan worden gelijkgesteld. Met dit verschil: Machiavelli toonde zich wars van machtsmisbruik, teleurgesteld als hij was door het politiek gekonkel uit zijn tijd; Nizam hemelde juist de opgedane ervaring van het opbouwen van een wereldrijk onder de Seljoeken op. Daarna kwam Nizam's wat jongere wijsgerige beschermeling, Omar Khayyám, dus tot een Cartesiaans wereldbeeld. Dan moet de conclusie zijn dat Perzië zich al zo'n vier à vijf eeuwen voor onze Renaissance tot een beschaafde hoogstaandheid had ontwikkeld, waarvan de vruchten bij ons weer tot de Verlichting aanleiding gaven.

Maar misschien is er meer aan de hand. Als er niets valt te zeggen over de authenticiteit van de kwatrijnen, dan is het misschien zo

dat allerlei verlichte islamitische geesten in de loop der eeuwen aan Khayyám de gedachten hebben toegeschreven die ze maar beter niet op eigen houtje hadden kunnen opperen of publiceren, op straffe van een *fatwa*. Net zoals Descartes misschien maar beter niet heeft willen duidelijk maken dat hij eigenlijk een deterministisch denkende *agnost* was, omdat hem dat zelfs in het welvarende en vrijgevochten zeventiende-eeuwse Holland nog de kop zou hebben gekost. *De Rubaiyaat belichaamt dan de uit de fles van Aladin, oftewel uit de Perzische sprookjeswereld (die is doordrenkt van een andere realiteit), ontsnapte kritische geest van de Islam!*

de leer der Assassijnen

Het is aan Marco Polo te wijten dat wij denken dat de Assassijnen hasjgebruikers waren die zich beneveld en met kromzwaarden op hun slachtoffers inhakten. Ze kwamen synoniem te staan voor nietsontziende moordenaars. Toen Polo van hen vernam was hun invloed al tanende. Toch deed zijn relaas hun geen recht. Hassan noemde zijn discipelen 'Assassyun', trouwe volgelingen van de 'Assass', van het fundament van het geloof. Zelf benoemde hij zich tot grootmeester in de leer, omringd door *da'is*, de missionarissen, op hun beurt begeleid door hun *rafik*, de kaderleden, die weer over de *lassek*, de verbondenen, commandeerden terwijl door hen de *mujib* werden ingewijd. Hassan koos zijn *fida'is*, zijn uitverkorenen, die zich voor de goede zaak zouden opofferen alvorens zich te verbergen, vaak incognito bijvoorbeeld als monnik in een christelijk klooster of als zwervende soefi-derwisj. Hassan zelf leefde echter als een kluizenaar in zijn eigen, op jarenlange isolatie ingerichte bunker, onbereikbaar voor de Seljoeken.² Het was pas met de komst van de Dzjengiz Khan dat de burchten één voor één tot overgave werden gedwongen en uitgemoord, waarmee de Assassijnen van de aardbodem werden gevaagd. Overigens als voltrekking van diens toorn, omdat ze ook diens zoon slinks hadden omgebracht.

De Jordanese schrijver en journalist Amin Maalouf heeft dit gegeven gebruikt om de lotgevallen van de Rubaiyaat met die van de Assassijnen te vervlechten tot een aansprekend verhaal dat een ander licht werpt op de excessen van de islam. Hij veronderstelt dat Hassan Khayyám heeft uitgenodigd om zich bij hem te voegen en zich daar aan zijn studies te wijden. Maar Khayyám zou hebben geweigerd. Toen gaf hij een van zijn gezworenen de opdracht voor hem de Rubaiyaat te bemachtigen. Zo zou de pennenvrucht van Khayyám's vrijzinnigheid in een nis in de bunker der Assassijnen voor lange tijd zijn opgeborgen. Anderhalve eeuw later zou de toenmalige leider

---

² De Assassijnen veroverden in de elfde eeuw ook Syrië waar ze negen forten bouwden op hoge heuveltoppen, om vandaaruit hun aanslagen te organiseren. De Syrische Assassijnen manifesteerden zich onafhankelijk van het hoofdkwartier in het Perzische fort Alamut. Hun belangrijkste fort was Masyaf, waar de roemruchte veldheer Rasjied-ad-Din Sinan zetelde. Die maakte de van oorsprong Koerdische Saladin het leven zuur bij de onderwerping en hereniging van Syrië met Egypte. Saladin werd tot twee keer het slachtoffer van een aanslag, maar overleefde die en dreigde de Assassijnen te verpletteren. Toen besloot Sinan het maar op een akkoordje te gooien en samen met Saladin Jeruzalem te veroveren en het toenmalige Kruisvaarders koninkrijk te ontmantelen. Dat lukte in 1187 na een bestaan van 88 jaar. Maar de definitieve ineenstorting vond pas in 1291 plaats, lang nadat de Mongolen ook in Syrië hadden huisgehouden en er zowel de antichristelijke Saracenen als de Assassijnen in de pan hadden gehakt. Het lijkt er nu op dat die geschiedenis zich bezig is te herhalen, met IS als neo-Assasijnen, Assad als postmoderne Saladin en de staat Israël als Joods vervolg op het Koninkrijk Jeruzalem van de Kruisvaarders.

van de sekte de boekrol weer tevoorschijn hebben gehaald en er een zeer blijmoedige tijding uit hebben afgeleid. Hij zou zich tot Verlosser hebben uitgeroepen en de zwartgallige levenslessen van Hassan hebben afgezworen. Wat de Koran altijd op aarde had verboden, maar in het hiernamaals in het vooruitzicht stelde zou voortaan worden omgewenteld. Wat altijd verboden was geweest, was voortaan volstrekt geoorloofd en wat geoorloofd was volstrekt verboden: leve het Paradijs op aarde!

Het manuscript van Samarkand werd uitgeroepen tot het Nieuwe Heilige Schrift en de boodschap moest over alle Ismaili worden verspreid!

Maar de geschiedenis wilde anders. Dzjengiz Khan vermorzelde de Assassijnen na eerst de stad Samarkand met de grond te hebben gelijkemaakt. Hij gaf opdracht de bibliotheek van Alamut in de as te leggen. Maar eerst nog gaf hij zijn rijkshistoricus - een soennitische moslim - de gelegenheid de boeken die deze van waarde achtte veilig te stellen. Deze griste alle werken van Hassan-i-Sabbah en over de Verlosser en de historie van Alamut nog op tijd uit de brandstapel. Veel uniek wetenschappelijk werk ging zo helaas verloren, maar over de Assassijnen bleef alles geboekstaafd en gearchiveerd in documentatiecentra elders in Perzië. Maar of de Rubaiyaat erbij zat werd betwijfeld. Totdat er midden negentiende eeuw vrij plotseling een ware Rubaiyaat-rage uitbrak.

In het verhaal van Maalouf dat feiten via fictie samenvoegt en werd uitgebracht na de eerste Golfoorlog, maakt het manuscript een wonderbaarlijke reis van de ene privécollectie naar de andere. Het wordt op louche oriëntaalse markten aangeboden aan allerlei figuren die een hoge komaf claimen. Van een aristocraat die beweert de meest directe afstammeling van de Profeet te zijn tot aan de dochter van de nieuwbakken Sjah van Perzië. Totdat het manuscript in handen komt van een Amerikaans zakenman die haar huwt.....en bij de overtocht van Europa naar Amerika met de Titanic naar de bodem van de oceaan verdwijnt samen met zijn vrouw. Voor altijd vermist? Natuurlijk bedoelt Maalouf het allemaal ook overdrachtelijk! *Oost en West stoten samen op een ijsberg van onbegrip die hun schatten naar de diepte doet verdwijnen. (Maar ooit zullen ze weer worden opgediept, omdat ze slechts goed geconserveerd waren ondergedompeld?)*

Het merkwaardige feit doet zich nu voor dat de Assassijnen tot de sekte van de Nizari Ismaili behoorden. Die sekte accepteert tegenwoordig Prins Karim Aga Khan IV als hun 49ste imam. De Sja Ismaili benoemden eerder de eerste Aga Khan, die rond 1840 na een coupe vanuit Perzië naar Bombay (nu Moembai) vluchtte, als hun belangrijkste spirituele leider. De vierde Aga Khan zetelt nu in Genève. Vanaf het begin van de 20ste eeuw heeft het imamaat zich bij uitstek toegelegd op het financieren van projecten voor de sociale en economische ontwikkeling van Zuid-Azië en Oost-Afrika. De Aga Khan is sindsdien toegewijd aan het verbeteren van de levenskwaliteit van volkeren - niet noodzakelijk islamitische, maar wel bij voorkeur - in ontwikkelingslanden. Daarvoor brengt de

wereldwijde Ismaili-gemeenschap volgens het principe van de Zakaat (de Armenbelasting als derde islamitische zuil) de gelden bijeen. Als een van die projecten werd begin jaren negentig de wederopbouw en modernisering van de stad Samarkand gekozen.

Zo blijft de sluimerend geest van het Manuscript van Samarkand toch steeds actief! Strevend naar de vooruitgang of eerder handelend naar de wetten van de dichterlijkheid?

Kalligrafie van Ali als Tijger van Allah, embleem van de Ismaili en Aga Khan Dynastie³

De tombe van de 3de Aga Khan vanaf de Nijl bij het Palmeneiland bij de Aswandam

---

³ Deze kalligrafie vormt het embleem voor alle Sjia-gemeenschappen die het belang van de profeet Mohammed koppelen aan de betekenis van zijn schoonzoon Ali en deze zelfs met Mohammed als profeet gelijk stellen. Dit geldt ook voor de Alewieten in Syrië en de Alevieten in Turkije. Beide vormen een vrijzinnige sekte binnen de Islam die heel erg in buurt van het Christendom komen en dat nooit vijandig hebben bejegend. Zoiets geldt bijvoorbeeld ook voor de Soennitische afsplitsing van de Ibadieten die in Oman de nationale godsdienst vormen.

In Syrië en Turkije vormen zij minderheden in een veel strengere Soennitische omgeving. In Syrië is dat al zo sinds het midden van de achtste eeuw en daar hebben ze vreedig samengeleefd met Joden in Christenen in de koninkrijken van de kruisvaarders, met Damascus als belangrijkste centrum. Zo is ook de despotenfamilie Assad met deze minderheidsstroming verbonden! In Turkije is uit hen het Soefisme voortgekomen, maar daar zijn ze vanuit Turkmenistan naar Anatolië gekomen. Opvallend is vooral dat vrouwen in veel hoger aanzien staan en zich niet hoeven te sluieren, maar ook dat de Hadj en de Zakaat niet zijn verplichtgesteld.

sprookjes en nachtmerries

Betoverende verhalen kunnen wraakgierigheid bezweren. Althans, dat wil het verhaal van Sheherazade, ons doen geloven. Dat verhaal komt uit 'Het boek van Sindbad', ontstaan vanuit de Indiase folklore en in de Perzische verhalencultuur opgenomen en bewerkt over een periode van drie eeuwen vanaf de tiende eeuw. In het basisboek vertrouwt een oriëntaalse koning zijn zoon toe aan de wijze Sindbad (niet de zeeman), zoals ooit Alexander bij Aristoteles in de leer moest. Het verhaal over Sheherazade is weer een van hoofdstukken uit het boek en gaat als volgt: de kalief van Bagdad hield voor de ontrouw van zijn vrouw alle vrouwen verantwoordelijk. Elke nieuwe vrouw die hij huwde bracht hij ook weer gruwelijk om, tot er geen meer zouden zijn. Tot Sheherazade hem bedwong, na via haar vader, de vizier van de kalief, een gewaagd huwelijk te hebben afgedwongen. Elke avond, 1001 nachten achtereen, fluisterde ze haar wraak beluste echtgenoot een onafgerond sprookje in het oor. Toen ontdooide zijn ijzige ziel en hij vergat zijn wrede passie in afwachting van elk vervolg.⁴

Steden waarvan de overweldigende pracht het hart een slag doet overslaan kunnen op hol geslagen moordmachines tot stilstand brengen. Was dat niet de reden dat de wrede heerser Tamerlane (Emir Timoer van Sjagrisabz bij Samarkand) besloot Samarkand verbluffender te herbouwen dan het ooit was geweest voor Djenghiz Khan de stad verwoestte?

En gedichten die de geneugten des levens bezingen, kunnen alle vernietigingsdrang in het omgekeerde doen omslaan, en Thanathos door Eros laten overwinnen. Althans voorlopig, als we afgaan op de lotgevallen van de Rubaiyaat nadat de Assassijnen die bemachtigden, verborgen en vervolgens weer tevoorschijn toverden.

Vreemd is ook dat die sprookjesachtigheid, die pracht en die dichtsterlijkheid overslaan van de ene naar de andere cultuur. Ze behoren niet uitsluitend bij een bepaalde identiteit, maar overstijgen die in hun betoverende uitwerking.

Zo doken de sprookjes van Sheherazade in de vertaling van Sir Richard Burton (niet die acteur) samen met verschillende vertalingen van de Rubaiyaat, waarvan die van Fitzgerald de bekendste is, weer bij ons in het Westen op na de Romantiek. Deze nostalgiek, zoals ik die maar noem, kenmerkt zich door tweeslachtigheid. Naast de heroïek van de dappere soldatenheld die zich opoffert voor volk en vaderland, waarvoor Napoleon nog subliem als zinnebeeld model stond, springt de antiheldin van de minneprikkelende verleidelijkheid beeldend en mediamiek naar voren. Heroïek en zinnenprikkeling blijven elkaars tegenpolen tot na de Tweede Wereldoorlog in de vanaf

---

⁴ Zo ging er aan de invoering van Islam in Perzië een cultuur van heroïsche volksvertellingen vooraf die later waren gebundeld in de Shahnam, het Perzische boek der Koningen. Het heeft een fundamentele rol gespeeld in het identiteitsbesef van de Perzisch-sprekende bevolking van het huidige Iran, Afghanistan en Centraal-Azië. Dit nationale epos van Iran en andere Perzische gebieden bevat de geschiedenis van Perzië vanaf de schepping tot de komst van de Islam in de zevende eeuw. Het begint met een mythologisch deel, dan volgen een legendarisch en een semi-historisch deel. Het is geschreven rond 1010, toen het Perzisch opnieuw betekenis kreeg als literaire taal, een paar eeuwen na de verovering van de Arabieren op het preïslamitische Perzische rijk. De auteur heette Ferdowsi. Sinds deze Ferdowsi het verhaal op papier zette, zijn er talloze verhalen aan het Shahnama toegevoegd, alle aanvankelijk met de hand geschreven en vakkundig geïllustreerd met talloze miniaturen.

de Romantiek ontstane beeldcultuur die zich op de lusten en lasten van het grote publiek grondvest. Van stripverhaal, via keukenmeidenroman tot Holly- en Bollywoodse cinema. Keizerin Sissy wordt zo'n tegendraads icoon, een eerste soort popheldin die de wereld op z'n kop zet, door haar keizerlijke echtgenoot van de troon der aandacht te stoten. De ingrediënten van de sprookjes uit 1001-nacht - harems, slaven, sultans, dieven en bekoorlijke prinsessen en minnaressen met al hun intriges - spreken het meest tot de populaire verbeelding. Ze lossen de realiteit van alledag op in een avontuurlijke natte droom.

Zo verging het ook het dichtwerk van Omar Khayyám. Het werd door een bitterzoet Hollywood op één hoop gegooid met Sheherazade. Natuurlijk laat ook Bollywood zich niet onbetuigd. Er is een hele reeks films gemaakt met Omar Khayyám als sprookjesfiguur in de hoofdrol. De eerste is uit 1924, de bekendste is die uit 1957, 'The Loves of Omar Khayyám' getiteld. Het is een Hollywood-productie van William Dieterle. Omar legt het in zijn script aan met de bruid van de sultan van Bagdad en kruist het zwaard met een door hasjiesjgebruik in een zombie veranderde, geduchte Assassijn.

Poster voor de film 'Omar Khayyam' uit 1957.

Nog in 2005 speelt een overjarige Vanessa Redgrave, omgetoverd in een exotische prinses, in een Indiase film die de romantische legende van Omar Khayyám opnieuw voor het voetlicht brengt. Steeds is het om die Omar Khayyám te doen als een fabelachtige islamitische intellectueel in adembenemend Bagdad, nooit om de Rubaiyaat en diens ontzenuwende betekenissen en effecten. Moeten we dit jammer vinden en dat dan maar zelf ter hand nemen om een vernieuwende spiritualiteit tegen het hedendaagse geweld in stelling te brengen?

Want of er ooit nog meer van dit soort films zullen verschijnen is de grote vraag. Perzië werpt voor ons sinds de heerschappij van de ayatollahs weer de beelden op van het religieus fanatisme dat voor de Assassijnen kenmerkend was. Ook met Al-Quaida en Hezbollah is er zeker een parallel. De missie van Bin-Laden lijkt dezelfde als die van Hassan-i-Sabbah, slechts de schaal is deze keer ontleend aan het

gehate Globalisme. Ook met dit belangwekkende verschil dat de Assasijnen er nauwkeurig op toezagen dat er geen zwakkeren en onschuldigen slachtoffer zouden worden.

Voor de wijze lessen van de Rubaiyaat moeten we dan misschien wel weer terugkeren naar het tegenwoordige Samarkand, dat nu ver verwijderd ligt van Perzië of de brandhaarden van confrontatie tussen het Veramerikaniseerde Westen en de extreme Islam. Samarkand houdt zich eigenlijk in meest letterlijke zin verre van beide en is bezig zichzelf als stad te restaureren en in een toeristische attractie om te toveren waarin het doorleefde verval der eeuwen is weggemoffeld.

Net, zoals poëzie zich altijd verre houdt van oorlogstaal en de nachtmerries die er op volgen, maar wel net als het Globalisme alle materiële en immateriële inperkingen, overwoekerd.

Johan Meijer
Juli 2006

Bronnen:

Over de oorsprong van de conflicten tussen Oost en West:

Tom Holland: *Persian Fire*; Little Brown, London 2005, ISBN 0 316 73102 1

Karen Armstrong: *The Great Transformation*; Atlantic Books, London 2006, ISBN 1-84354-507-1

Over de mythe van de Rubaiyaat en Omar Khayyám:

Amin Maalouf: *Samarkand*; Abacus, London 1994, ISBN 0-349-10616-9

Over de Assasijnen:

Bernard Lewis; *The Assassins: A radical Sect in Islam*; Basic Books; New York 2002, ISBN 0465004989

Over de Ismail's:

Farhad Daftary; *The Ismailis: Their History and Doctrines*; Cambridge UP, Cambridge UK 1990

Uitvoerig is via internet geput uit de *Wikipedia* en offline uit de *Encyclopaedia Britannica*.

Van Amin Maalouf zijn nog een aantal ook bij Abacus uitgebrachte boeken te noemen die een belangrijke inspiratiebron hebben gevormd of waaraan wat specifieke dingen zijn ontleend:

'The Rock of Tanios', *'The Crusades through the eyes of the Arabs'* en *'On Identity'*

Naast aan het *Oude Testament* en de *Koran* is het nodige ontleend aan de *Hadith* van Imam-al-Bukhari.

Voor een prachtig overzicht van de ontwikkeling van de Islamitische cultuur en met name de architectuur verwijs ik naar:

Markus Hattstein en Peter Delius: *Islam: kunst en architectuur*; Könemann, Keulen 2000; ISBN 3-8290-2557-2

Umberto Scerrato: *Islam: monumenten van grote culturen*; ICOB; Alphen a/d Rijn 1980; ISBN 90 6113 092 1